

ELÖLJÁRÓBAN

A szerző olyan jelenséget kíván bonckés alá helyezni, amelyről eddig majdhogynem semmit sem írtak. A romániai magyarság élete az utóbbi időben, nagy meglegedésünkre, mindinkább az érdeklődés előterébe került, de a bennünk lezajló lelki válság sokoldalú feltárására még senki sem vállalkozott. Márpedig ezt a munkát el kell végezni, akár a viviszekció fájdalmait is vállalva. Szerény kezdet akar lenni ehhez ez a könyv.

A teljesen szűz talaj meghatározza vizsgálódási módomat. A könyvtárakban hiába keresünk idevágó könyvészeti anyagot, éppen ezért azonosságtudatunk pusztulásának taglalásakor hiányoznak még a köztes fogalmak is, nemhogy a logikai konkrét magaslátát elérő teoretikus kategóriarendszerrel rendelkezni. Így kénytelen vagyok jórészt magam kreálta fogalmi apparátussal dolgozni, a lélektanból vagy a szociálpszichológiából kölcsönözni átértelmezett terminusokat, vagy sok esetben analógiás, jelképes szóhasználattal megragadni a nevenincs folyamatokat, korrelációkat. A másik nehézség az, hogy konkrét szociológiai-szociográfiai felmérésekre nem támaszkodhatom, a romániai társadalmi-politikai berendezkedés, a tudomány- és kultúrpolitika lehetetlené teszi, hogy kisebbségi életvitelünket kérdőíves vagy egzakt mérésekre épülő szakszerű és nagyarányú vizsgálatoknak vessük alá. Marad tehát a közvetlen tapasztalat – saját és nagyon sokunk tapasztalata –, ahonnan a közbeeső fokot átugorva kénytelen vagyok extrapolálni. Vagyis a pontos számadatokból kiinduló indukció, a lépésről lépésre történő általánosítás helyett az elegendőnek tűnő közvetlen benyomásból fogok többé-kevésbé egyetemes következtetéseket levonni. Hogy ez a tévedésnek, az elhamarkodott ver-

diktnek a forrása lehet? Nincs kizárva, de merem állítani, hogy azt, amiből egyetemesíteni igyekszem, olyannyira a bőrünkön érezzük, hogy talán nagy vonalakban meg tudok maradni a megengedett hibahatárokon belül.

Itt van mindjárt az alapkategória, a *kisebbségek identitástudatának zavarai*, amelyet leegyszerűsítéssel betűszóval KITZ-nek fogok nevezni. Ez a fogalom igen összetett jelenséghalmazt fed. Nem kacifántoskodás, ha megjegyzem: ebben a rövidítésben a *K birtokos esetet*, nem pedig *jelzőt* („kisebbségi”) rövidít, nem a *kisebbségi* azonosság-érzékelésünk perturbációjára kell gondolnunk. Ez utóbbi vonatkozásban ugyanis zűrzavar nemigen adódik, aki minoritásként él olyan országban, ahol a jogegyenlőség nem létezik, az bizony nagyon is zavarmentesen tudatosítja magában megalázott helyzetét. A *kisebbségek* identitásának az átélése már nem ilyen természetszerű. Ez esetben a magától értetődően észlelt és megélt alárendelt sorshelyzetén túlmenően választ kell adni arra a kérdésre, vajon *kik is vagyunk* (amellett, hogy számarányunk és jogaink tekintetében a diszkrimináció tárgyai lettünk), *miben áll önazonosságunk lényege*. S ezzel már el is jutottunk másik kulcsfogalmunkhoz: a *kisebbségi identitástudathoz* – rövidítve KIT –, ez lesz a másik pillér, amelyre elemzésem támaszkodik. A *KIT mibenléte* és a *KITZ-jelenség formái, okai*, íme ezt a két témakört kívánom körbejárni.

A KITZ-jelenséget *nem általában* vizsgálom. Helyhez és időhöz kötötten közeledem hozzá, a *romániai magyar kisebbség* sorai-ban *most* fellépő KITZ érdekel. A *kisebbség* kifejezés *látszatra* nem okoz gondot, úgy tűnik, mindenki számára világos a tartalma. A *valóságban* azonban más a helyzet. A két világháború között éles elmék hosszan vitatták a nemzeti kisebbség fogalmát, s gyakran olyan elnapoló megoldáshoz jutottak, miszerint kisebbség az, amit a háborút követő békeszerződések ilyennek jelöltek meg. A

Romániába került magyar népcsoport megnevezésében is elég nagy a bizonytalanság, az egymástól eltérő interpretációk akár korszakolthatók is. Nagyrománia megalakulása után tétovázás és következetlenség uralkodott kisebbségi mivoltunk megítélésében. Egyfelől a francia nemzeteszme visszhangjaként a román alkotmány csak román állampolgárt ismert, vagyis hallgatólagosan megtagadta létünket, másfelől viszont az állampolitikában nemzeti kisebbségnek s nemegyszer „străin”-nek (idegennek) neveztek bennünket. E két utóbbi kifejezés lényegében ugyanazt jelentette, ez a népcsoport saját nemzetéből kiszakítottan él, a román államalakulatban *idegen test*. A *beolvasztó* és *eltaszító* tendenciák egyaránt megmutatkoztak, de még amikor névelemzéssel, az eredet firtatásával vagy más rafinált módszerekkel asszimilálni akartak, akkor is tudatában voltak annak, hogy *valaki mást* kebeleznek be, mint ők maguk. A húszas-harmincas nehéz években, amikor a nem román etnikumra gyakorolt sovinizta nyomás, az erőszakos bekebelezés szinte a kibírhatatlanságig fokozódott, amikor a kegyetlen asszimiláció megtizedelte az ideszakadt magyarságot, s az anyanyelvi művelődést igyekeztek megfojtani, egy dolgot nem tett meg a román politikai vezetés, azt, hogy *megtagadja a romániai magyarságnak az összmagyarsághoz való tartozását*. Lapozzuk csak fel a korszak nacionalizmustól csöpögő sajtótermékeit, s megtaláljuk bennük a legotrombább magyarelles szidalmakat, ezek azonban rendszerint azzal a fenyegetéssel zárultak, hogy kikergetjük az országból az idegeneket, menjenek Horthyhoz, tegyen ő igazságot nekik, hiszen az itt élő „bangyinok” (hazátlanok) az ő „nyámjuk” (fajtájuk).

A második világháború után, amikor rövid időre fölcillant a demokratikus kibontakozás reménye, a romániai magyarság hangadói tiltakoztak a *nemzeti kisebbség* elnevezés ellen. Ez nem az összmagyarsághoz való tartozásunk megtagadása volt, csupán ab-

ból eredt, hogy ebben a megjelölésben a *jogaiban kisebb* értelemnek az elkeveredését látták, márpedig az akkori perspektívák szerint a romániai magyarságnak a teljes jogegyenlőséget szavatolva kellett volna részt vennie az államvezetésben, a politikai, társadalmi, gazdasági és művelődési életben. Így terjedt el a *kisebbségi* idiomatizmus helyett az *együttélő nemzetiségek* szóhasználat. Neveztek bennünket ugyanakkor *nemzetiségnek*, értve ezen a *többségtől eltérő nemzetiségűt*.

Az ötvenes évek elején a párt- és állami dokumentumokban rövid ideig újból forgalomba hozták a *kisebbség* szót, határozottan hangsúlyozva, hogy ez csupán *menyiségi* megjelölés, úgymond szó sem lehet a törvényekkel szabályozott kevesebb szabadságjogról. Ma már nehéz eldönteni, honnan eredt a következetlenség – mert hiszen annak tűnik –, ugyanis pár év után újból előkerült az *együttélő* vagy az *együttlakó* nemzetiségek fogalma. Egy feltételezést azonban megkockáztathatunk. Olyan periódus volt ez, amikor – egyelőre a háttérből – kezdtek előkészíteni a román állam jellegrére vonatkozó új elképzelést (pontosabban felmelegíteni a régi államnemzet alapelvét), miszerint Románia *nem soknemzetiségű*, hanem *nemzeti* állam. A Román Kommunista Párt megalakulása óta szembenállt a korabeli államvezetés nemzetkoncepciójával, soknemzetiségű országnak tartotta Romániát, ezen az alapon hirdette meg az elszakadásig menő nemzeti függetlenség jogát, ami miatt mint az állam szuverenitásának és területi épségének veszélyeztetője hamar illegalitásba kényszerült. S íme az ötvenes évek végétől, a hatvanas évek elejétől kezdve fokozatosan maga kezdte hirdetni azt a kvázi új koncepciót, amelyet tulajdonképpen a megdöntött hatalom ideológusaitól vett át és vitt tovább. Nos ez a párfordulás nem történt meg egyik napról a másikra. A reaktivizált fogalom – *nemzeti kisebbség* – minden bizonnyal útegyengetője volt ennek a fordulatnak. A figyelmet nem a *minőségi* különbsé-

gekre, hanem a *mennyiségi* arányokra terelte, s ez akkor alkalmasnak tűnt arra, hogy hozzászoktassa az embereket: ez az ország *nemzeti*, hiszen legfeljebb itt-ott élnek benne más nemzetiségűek.

Ugyancsak találgatásokra szorulunk a tekintetben is, miért mondtak le abban az időben viszonylag hamar a nemzeti kisebbség fogalmáról. Minden valószínűség szerint úgy érezték, kényes tartalmakat hordoz, úgy tűnt, mintha visszacsempészte volna az ugyancsak régi értelmet, mely szerint létezik *a* nemzet, ennek egy része nem saját országában él, de ennek ellenére egy testet alkot az anyanemzettel. Az ilyen problémabeállítás már nem volt alkalmas a *nemzeti* állam teóriájának újbóli megalapozására, hiszen a távolban már akkor felködlött a végső cél: olyan homogén nemzeti államot megteremteni, amelyben valóban *egyetlen* nemzet él. A folytonosság és a megszakítottság különös találkozásának vagyunk tanúi: diszkontinuitás a kommunista nemzetpolitikában, az állam jellegének elbírálásában, ugyanakkor kontinuitás az egykori ideológiai ellenfél értelmezésének átvételében (nemzeti állam), továbbá megszakítottság a kisebbségek *nemzetrészként* történő elismerésében, ami egykor mind a romániai baloldali koncepcióban, mind pedig a hivatalos nemzetszemléletben megtalálható.

Az új taktika igen kifinomult volt. Visszahelyezték a köztudatba az *együttélő nemzetiségek* fogalmát, de eltűnt belőle a *mennyiségi* összetevő. Valószínűleg most már a kvantitatív dimenzió is kezdte feszélyezni az ideológusokat, hiszen egy állam *nemzeti* jellegét mégiscsak az dönti el, milyen arányban élnek az adott országban az egy nemzethez tartozók, illetve a más nemzetiségűek. (Az ugyanis üres fikció, hogy létezhetnének nemzeti államok, amelyekben *egyáltalán nem élnek* más nemzetiségűek.) Ekképpen a mennyiségi arányokat zárójelbe tették – vagy ha úgy tetszik, elterelték róla a figyelmet –, hiszen ha továbbra is erre helyeztek volna súlyt, akkor latolgatni kellett volna: a nemzetiségi

megoszlás adott aránya mellett jogos-e kinyilvánítani az állam szigorúan nemzeti voltát. Végül is nincs nemzetközileg leszögeztet lépték arra nézve, hogy a tíz vagy húsz százalékban más nemzetiségűektől lakott államot lehet-e egyáltalán nemzetinek titulálni, vagy csak a 2–3 százalék jogosít föl erre. A mennyiségi aspektus lefokozása egyébként más összefüggésben sem hiányzott. A második világháború utáni romániai népszámlálás adatai között kezdetben még megtaláljuk a nemzetiségi összetevőket is (az más lapra tartozik, mennyire hitelesek ezek a számok), egészen az akkori tartományok vagy megyék szintjére levive; később ezek eltűntek a szintézisekből, legalábbis nem hozták nyilvánosságra őket.

Maradt tehát az *együttélő nemzetiségek* sablonfogalom, amelynek kapcsán ismét csak azt harsogták, hogy Románia minden állampolgára egyenlő, nemzetiségi hovatartozásra való tekintet nélkül. A csúsztatás és hangsúlyeltolás azonban hamar elkezdődött. A sztereotip egyenjogúság-jelszavakról lassan leoptak egyes tartozékok, az egyenlőséget mindinkább úgy magyarázták, hogy minden állampolgárnak egyformán ki kell vennie részét a munkából. A jogegyenlőség frázisa elpárologott, maradt helyette a *kötelességben* inkarnálódó „egyenlőség” kevésbé kinyilatkoztatása, mint inkább parancsa. Az állam elvárásai az együttélő nemzetiségek felé elkülönültek azoktól a kívánalmaktól, amelyeket ezek a kisebbségek egyre halkabban az államvezetés felé továbbítottak. S történt ez nemcsak formai okból, nemcsak azért, mert az egyik *ukáz*, a másik *kérelem*, hanem tartalmi különbözőségük miatt is. A minden állampolgárra kiterjedő hatalmi kommandálás mellett lassan elhalványultak a kívánságok: az anyanyelvi tanulásához, művelődéséhez való jog *tényleges* biztosítása, a nem diszkriminatív elbánás és így tovább.

Az „egyenlőség” ilyen beállítása fokozatosan újból metamorfózison ment át, kezdte átvenni a helyét az „egyöntetűség”, s ebből már könnyebb eltávolítani a sokféle minőségei. Az „egyenlőség” ugyanis egymástól minőségileg különböző valamik (esetünkben nagy és kisebb társadalmi közösségek) között nyilvánul meg, az „egyöntetűség” viszont már nem feltételez ilyen immanens kvantitatív eltéréseket, végső fokon az *egyedüli* nemzet-kollektivitás osztatlan létformáját testesíti meg. Előkészítették tehát a következő lépést, amikor is az ország minden állampolgárára jellemző egyetlen minőségnek, a *románnak* mindenkire kiterjedő lényegként kell megmutatkoznia. Ez egyet jelentene nemcsak az együttlő nemzetiség fogalmának eltűnésével, hanem ezzel együtt azoknak a felszívódásával, akiket eddig ezzel az elnevezéssel illeltek. Persze a nyolcvanas évek végén – legalábbis szemet szűrő szövegekben – gyakran csak sejtetik ezt a távlatot. Az intenció azonban félreérthetetlen. Az ugyanis, amit egyértelműen nem írnak le, inkább csak kimondanak, a konkrét intézkedésekben már rég benne van. Ebből természetesen nem azt olvashatjuk ki, hogy a homogenizálódás ideológiája az események mögött kullogott, inkább arról van szó, hogy ez a koncepció inkognitóban régóta működik – tehát megelőzte a praxist –, csak egyelőre nem látják alkalmasnak az időt arra, hogy leplezetlenül kinyilvánítsák. Az sincs kizárva, hogy a csavaros eszűek odafent így gondolkodnak: mi értelme van kitergetni, elméletileg megindokolni a kisebbségek felszívódását célzó szándékainkat, az a bizonyos homogenizálódásnak átfestett asszimiláció miért ne történhetne meg enélkül, az így folytatott gyakorlat következtében, s post festa nem kell megteoretizálnunk a műveletet, kész tények elé kerül a világ, s mentesülünk attól, hogy határozott célunk elméleti igazolásával rossz fényben tűnjünk fel a nemzetközi közvélemény előtt (mert hiszen ki nézne jó szemmel, ha bevallanók: meg akarunk szüntetni

minden nem román etnikumot); praxisunkat inkább álcázni tudjuk, nem lehet olyan könnyen bírálni, mint az ugyanilyen tartalmú tétel, elméleti programot.

A beolvasztási kísérlet kiegészül egy másik áramlattal, azzal, hogy Romániában az anyanemzettől elkülönülten élő magyarokat ne csak térben, hanem a határokat nem ismerő hovatarozásuk *átélése* tekintetében is elszigeteljék saját nemzettestüktől. Ennek az ügködésnek nevetséges megnyilvánulása az, hogy kínos következetességgel más elnevezést használnak a magyarországi s más a romániai magyarság megjelölésére. A *magyar* szónak két megfelelője van a románban: az *ungur* és a *maghiar*. A román nyomtatott szövegekben, beszédekben, a hivatalos szóhasználatban még véletlenül sem írják mondjuk a romániai magyarokról, hogy *ungur*, mi csak *maghiarok* vagyunk az *Ungariában* élő *ungurokkal* szemben. Látható tehát, hogy amikor lemondanak a nemzeti kisebbség szókapcsolatról, még az írmagját is ki akarják irtani annak az értelmezésnek, mely szerint itt, Erdélyben mi saját nemzetünk része vagyunk.

Mindezeket a társadalmi realitásokat figyelembe véve jogosnak tartom a *romániai magyar nemzeti kisebbség* szóhasználatot. Megtarthatjuk e szöfzésnek kettős értelmét, egyfelől azt, hogy *nemzetrés* vagyunk számbelileg, de sajnos alapvető jogaink „megkisebbitése” értelmében is. Nos *ennek* a kisebbségnek a nevében szeretnék szólni, anélkül természetesen, hogy közösségemtől formális felhatalmazást kaptam (kaphattam) volna erre. *Magánvéleményemet* mondom, bízva abban, hogy az erdélyi magyarság *közvéleménye* alapvetően nem mond ellent ennek.

Szól tehát ez a könyv elsősorban hozzánk, a romániai magyarsághoz lelkiismeret-felébresztő célzattal, acélozni kívánja a KIT-ünket, tudatosítani szeretné a minket belülről bomlasztó KITZ

megnyilvánulásainak veszélyét, felszólít nemzeti mivoltunk megőrzésére.

De szól az elmefuttatás minden magyarhoz, az összmagyarság sorsát szíven viselő, bárhol élő nemzettársunkhoz. Ha a szöveg a romániai nemzettestvéreinket önmaguk felülvizsgálatára, önrevízióra szólítja fel s bátorításul szolgál, ugyanakkor a nagyvilág felé amolyan jajkiáltás. Jól tudjuk: a jajveszékelés nem férfias dolog, aki legény a talpán, az fogcsikorgatva is elszenvedi a fájdalmat, az óbégatás a gyöngeség jele. Csakhogy mi nem jajongani akarunk. Összetett szavunkban – jajkiáltás – a *kiáltáson* van a hangsúly. Hírül kell adnunk másoknak, mi fáj nekünk, hadd hallják meg minél többen: egy népcsoportot pusztulásra ítétek. Nem ringatjuk magunkat ábrándokban, tudjuk, hogy a jajkiáltás nem gyógyít, akik meghallják a panaszunkat – köztük a velünk szolidaritást vállaló tisztességes románok is –, egyik napról a másikra nem képesek orvosolni bajainkat. De a megosztott szenvedés könnyebben elviselhető. S ki tudja, mikor és kik lesznek azok, akik – akár együttérzésükkel, akár tetteikkel – valahogy mégis segítenek nekünk abban, hogy a ránk olvasott ítélet végrehajtását saját erőnk bevetésével megakadályozzuk.